

BENKŐ LORÁND: A MAGYAR IRODALMI ÍRÁSBELISÉG A FELVILÁGOSODÁS KORÁNAK ELSŐ SZAKASZÁBAN

(Akadémiai Kiadó, Budapest 1960. 548 l.,
2 térkép)

A magyar nyelvtudomány — különösen a legutóbbi évtizedben — eddig nem tapasztalt mértékben fordul a *gyakorlati élet*, a nyelvhasználat vizsgálata felé. Annyi tudományosan megalapozott, de a —jó értelemben vett — népszerűsítés igényeit is szem előtt tartó nyelvművelő, (leíró) nyelvtani, stilisztikai stb. munka még sohasem látott napvilágot, mint éppen napjainkban. (Ezek a könyvek elindítói, fokozói s egyben eredményei a nyelvünk iránt megnyilvánuló, nagyarányú érdeklődésnek!) Ugyanakkor azonban — ide véve a helyesírási, lexikográfiai, nyelvjárás-gyűjtő stb. munkákat, illetőleg munkálato-kat — igen nagy lépést jelentenek előre mind elvi, mind gyakorlati tekintetben az egyes nyelvészeti tudományágak és az egész nyelvtudomány területén (l. a Magyar Nyelvben folyamatosan megjelenő szemléket, amelyek az 1945 óta elért eredményeket foglalják össze tudományáganként).

A nyelvtudomány gyakorlat felé való fordulásának eredményei egy másik síkon is jelentkeznek. Létrejöttek, illetőleg önállósul-tak s újjászülettek olyan diszciplínák, amelyek a legszorosabban érintkeznek az irodalomtudománnyal, s nem nélkülözhetik annak eredményeit, de egyszersmind fontos segítsé- get is jelentenek a számára. A stilisztikára, s — ezúttal különösen — az irodalmi nyelv történetével foglalkozó diszciplínára gondolok.

A *stilisztika* — egyfelől — „gyakorlat” a szó legteljesebb értelmében, mert a nyelv funkcionálására, a nyelvhasználat módjára derít fényt. Azaz arra, hogy a nyelvi rendszer egyes elemeinek mi a nyelvi-stilisztikai ér-téke, s hogy a beszélő vagy író a közlés tárgyának, céljának, körülményeinek megfelelően az adott nyelvi tények közül melyeket válassza mondanivalójának a legcélszerűbb, leghatásosabb kifejezésére. Másfelől: a sti-

lisztika foglalkozik a stílusrétegekkel (köztük a legfontosabbal: a művészi vagy szépiro-dalmi stílussal!), a stílusárnyalatokkal, a stí-lusirányzatokkal, a műfajok stílusával s utol-jára, de nem utolsósorban az egyes írók, köl-tők egyéni stílusával. Mindez pedig már — közvetlenül is — egyúttal az irodalomtudo-mány területe. — Az ilyenfajta, modern, ún. funkcionális stilisztika csak a második világ-háború után tör utat magának, nálunk pedig az 1954-i nyelvészkongresszus óta bontako-zik ki mind teljesebben (vö. Szathmári Ist-ván: *A magyar stilisztika útja*. Bp. 1961. Bevezetés).

Az *irodalmi nyelv történetével* foglalkozó diszciplína is — történeti jellege ellenére — szoros kapcsolatban áll a gyakorlattal, a nyelvhasználattal. Felveti s állandóan napi-renden tartja a nyelvhasználat társadalmi vonatkozásainak kérdését (a nyelv rétegző-dése stb.), s igen hasznos útmutatásokat ad-hat a mindenkori nyelvhasználat helyes irá-nyítására (l. pl. Benkő Lorándnak a pécsi nyelvművelő konferencián elhangzott előadá-sát, *Anyanyelvi műveltségünk*. Bp. 1960. 221—38). — Ennek a diszciplínának az iro-dalomtudománnyal való szoros kapcsolatát talán fölösleges bizonygatni. Annyit mégis megjegyeznék, hogy — mint az itt ismerte-tendő tanulmány is igazolja — az irodalmi nyelv kialakításában szinte a legfontosabb szerepe a szépirodalomnak, az íróknak van. A magyar irodalmi nyelv rendszeres vizsgálata szinte új, most kibontakozó ága nyelv-tudományunknak. Nyelvészeti és irodalmi tanulmányokban természetesen már koráb-ban is találunk olyan utalásokat, hosszabb-rövidebb megjegyzéseket, amelyek irodalmi nyelvünk történetére vonatkoznak, de az első, e stúdiumot mintegy megalapozó, rend-szeres munka csak 1952-ben jelent meg Pais Dezső tollából: *A magyar irodalmi nyelv* (I. OK. IV, 425—66 és klny.). Ez a tanul-mány szintézis, összefoglalás és előremutatás egyben: megveti az alapokat, s — szemlélet

és módszer tekintetében is — kijelöli a feladatokat. A munkálatok ezután valóban meg is indultak, s eredményesen, mind szélesedő mederben folynak (l. Hexendorf Edit: *A magyar irodalmi nyelv vizsgálata 1945 és 1956 között*. MNy. LVI, 406—14, 484—92).

Pais Dezső dolgozatának hatását az mutatja a legjobban, hogy már néhány évvel ezelőtt felmerült — mint soron következő feladat — olyan részlettanulmányok írásának az igénye, amelyek egy-egy kisebb korszak irodalmi nyelvét vizsgálják meg behatóan, de amelyek a vizsgált időben és anyagban bizonyos távlatokkal is rendelkeznek. Elsősorban erre adott kitűnő példát Benkő Lorándnak valóban úttörő, elvi és módszertani eredményekben egyaránt gazdag munkája „*A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*”.

Ha van komplex tudomány vagy tudományág, akkor az irodalmi nyelv történetének vizsgálata csakugyan az. Az irodalmi nyelv — történetileg szemlélve — valójában folyamat: a nyelvi változatok kiegyenlítődének, normává sűrűsödésének folyamata, amely a hangtan, a helyesírás, a szókincs, az alaktan és a mondattan, valamint a stilisztikai formák területén megy végbe (vö. Pais: i. m. 425—6). Vegyük ehhez még hozzá, hogy az irodalmi nyelv kialakításában roppant fontos szerepük van az íróknak, és hogy az a bizonyos egységesülés sohasem önmagáért történik, hanem az illető nép, az illető társadalom körülményeinek, fejlődésének az eredményeképpen. Mindebből világosan következik, hogy az irodalmi nyelv történetének vizsgálója merit a történettudomány, a művelődéstörténet, továbbá az irodalomtudomány eredményeiből, és felhasználja a helyesírás-történet, a hangtörténet, a szókincstörténet, a történeti alaktan és mondattan, a történeti stilisztika s a nyelvjárástörténet megállapításait, tanulságait. Mivel azonban ezek a nyelvészeti stúdiumok — az irodalmi nyelv kutatása számára — csak kis részben vannak kidolgozva, s az irodalomtörténet is a legutóbbi időkig meglehetősen elhanyagolta az egyes írók, korok stb. stílusának alaposabb vizsgálatát, az irodalmi nyelv kutatójának nagyarányú, sokrétű és más tudományágakat is érintő, aprólékos munkát kell elvégeznie. Benkő művének jelentőségét — úttörő jellegén kívül — éppen abban látom, hogy ezt a valóban komplex feladatot mintaszerűen oldotta meg, sőt úgy, hogy haszonnal meríthet belőle a szűkebb értelemben vett nyelvészetnél kívül a stilisztika, az irodalomtudomány (forráskritika, egyes írók, folyóiratok értékelése stb.), a művelődéstörténet, a könyvtártudomány, a nyomdatörténet stb. is.

E rövid ismertetés keretei nem engedik meg, hogy Benkő művének valamennyi eredményéről, problémájáról számot adjunk. Ez-

úttal csupán arra szorítkozhatunk, hogy a lényeges pontokon végig futva elsősorban az irodalomtudomány számára fontos mondanivalókat emeljük ki.

Benkő Loránd szerencsésen választotta meg vizsgálódásainak tárgyául a XVIII. század második felének utolsó három évtizedét. A felvilágosodásnak ebben a fölfelé ívelő szakaszában, amelyre a nemzeti ébredés annyira rányomja bélyegét, irodalom és nyelv elválaszthatatlan egységben fonódik össze, s éppen ennek hatására az irodalmi nyelv olyan lépéssel halad előre az egységesülés útján, mint azelőtt — s talán azóta sem — sohase.

A tanulmány *forrásanyagául* mintegy 250 korabeli szerzőnek csaknem 600 „irodalmi nyelvi szintű” műve szolgált. Ezekből gyűjtötte össze a szerző adatait, egyfelől arra a körülbelül ötven nyelvi jelenségre, amely az irodalmi nyelv akkori viszonyai között kritikus volt, „kulcs”-jelenségnek számított („amelyek ingadozást mutattak önmagukon belül, illetőleg eltérő mai irodalmi nyelvünk állapotától” 16), másfelől a kor íróinak, nyelvemlékeinek az irodalmi nyelv állapotáról, fejlesztéséről vallott nézetére vonatkozólag.

Benkő művének, azonkívül, hogy helyesen mutatja be egy nagyon jelentős korszak irodalmi nyelvét (ezúttal ún. formai: hangtani helyesírási) normájának az alakulását, talán a legnagyobb érdeme: a dialektikus *szemlélet és módszer* érvényesítése, illetőleg — nyugodtan mondhatjuk: a magyar irodalmi nyelv történetének vizsgálatában — kialakítása. Igen megnyugtató módon tisztázza a tartalom és forma viszonyát az irodalmi nyelv területén; a nyelvi tényeket bonyolult külső (gazdasági, társadalmi, politikai, műveltségi stb.) és belső (az egyes részjelenségeknek egymáshoz és a nyelv egészéhez viszonyított) összefüggéseiben vizsgálja, érvényesítve mind a szinkronia, mind a diakronia szempontjait; kutatja és feltárja a főként az irodalmi nyelvi normának és a nyelvi provincializmusoknak a küzdelmében „kicsúcsosodó”, sokrétű ellentéteket, ezek feloldását stb.

A kialakított módszerhez hasonlóan alapvetően fontos, sőt nélkülözhetetlen az irodalmi nyelv kutatója számára mindaz, amit a szerző az „Általános kérdések” c. fejezetben (28—113) elmond. A hazai és a külföldi irodalom gondos mérlegelésével, saját eredményeinek a felhasználásával meghatározza, jellemzi és rendszerezi az irodalmi nyelvvel kapcsolatos alapfogalmakat, és nagyban hozzájárul az ezen a területen uralkodó terminológiai bizonytalanság megszüntetéséhez. A nyelvtudományon és az általános nyelvészetnél kívül az irodalomtudományt is közelről érintő olyan kérdésekről olvasunk itt, mint a nyelv belső tagolódása, a belső nyelv-

típusok, az irodalmi nyelv kialakulásának általános mozzanatai: az írott nyelv, a nyelvi eszmény, a nyelvi norma, a nyelvi egység, a magyar nyelv kialakulása, valamint az irodalmi nyelv szerkezete, hatóköre, belső tagolódása, formai és tartalmi elemei, az írók szerepe az irodalmi nyelv alakításában stb. Benkő rendszerezésében a nyelv belső tagolódásának, rétegződésének fő kategóriái egyrészt a népnyelv és a nemzeti nyelv, másrészt a beszélt nyelv és az írott nyelv. Az irodalmi nyelv diakrón viszonylatban: az írott nyelv síkján kifejlődött nemzeti nyelvi forma, illetőleg a nemzeti nyelven belül létrejött írott nyelvi változat; szinkrón viszonylatban: a nemzeti nyelv írott változata, vagyis az írott nyelvből csak a nemzeti nyelvi részleg, illetőleg a nemzeti nyelvből csak az írott nyelvi részleg tekinthető irodalmi nyelvnek (62—3).

Ez a fejezet igen tanulságos a stilisztika kutatóinak is. Mégis megjegyeznék, hogy a stilisztika szempontjainak, eredményeinek még nagyobb mérvű alkalmazásával talán tovább lehetne finomítani a belső nyelvtípusok jellemzését, elhatárolását (a műfajok bevonása stb.). Igen sok oldalról vizsgálja Benkő az irodalmi nyelvnek a nyelvjárásokkal való kapcsolatát, de valahogy úgy tűnik, mintha kissé alábecsülné a nyelvjárásoknak mai nyelvünkre gyakorolt hatását. Kétségtelen, hogy ma a nyelvjárások nem a legfőbb „utánpótlási területet” alkotják; igaz, hogy a nemzeti nyelv „védőfalát” „legfőljebb egy-egy nagy hatású író tudja néhány nyelvi forma átültetésével áttörni”, de — úgy hisszük — az egyes vidékek nyelvét anyanyelv-járásuként ismerő egyének (írók, tudósok, értelmiségiek, nyelvhasználatukban a köznyelv felé közeledő parasztok, munkások) nyelvének az irodalmi nyelvre (elsősorban annak tartalmi elemeire) gyakorolt hatása mindenképpen jelentős, sőt kívánatos volna, hogy még jelentősebb legyen (a nyelvjárások szemléletes, színes, finom értelmi és érzelmi árnyalatokat kifejező szavaira, szókapcsolataira, beszédfordulataira, stílusesszókra gondolunk; vö. Nyr. LXXVII, 183—92). — A stílusváltozatok joggal kifogásolt dzsungeljében (95) magam próbálkoztam meg azóta valamelyes rendet teremteni (*A magyar stilisztika útja*, I. a stilisztikai fogalmak lexikonjában a „Stílusréteg” és a „Stílusárnyalat” címszót).

Az irodalmi nyelv történetével való foglalkozás igazán komplex jellegét a következő, terjedelmes fejezet igazolja a legjobban: „Az irodalmi nyelvi szövegek külső körülményei” (114—227). Az előzmények csaknem teljes hiányában a szerző a maga által kikísérletezett kitűnő módszerrel s az ezen a területen nemcsak indokolt, de föltétlenül szükséges aprólékossággal veti latra az irodalmi nyelvi szövegek elkészülésének körülményeit az első mozzanatoktól az utolsóig, főként azoknak

a szerepét, akiknek valami részük lehet a szövegek bármilyen kis mérvű alakításában. Megismerjük itt azokat a módokat, fogásokat, amelyeknek a segítségével — a lehetőségekhez képest valóban — a legreálisabban fel lehet mérni, hogy az irodalmi szövegek nyelvéből mit tulajdoníthatunk szerzőjének és mit a másolónak, a kiadónak, a nyomdának s ezen belül a szerzőnek, a korrektornak stb. Ezenkívül értesülünk természetesen a vizsgált kor hazai kiadói, nyomdai viszonyairól is. Így érthető, hogy ez a fejezet az irodalomtudomány (forráskritika, az egyes írók, költők irodalmi értékelése stb.), a művelődéstörténet, a könyvtörténet s a nyomdászat érdeklődésére is számot tarthat, és egészen közelről érinti a stilisztikát. Az írók, költők ún. egyéni stílusának vizsgálata ugyanis — ami a stilisztika lényeges részét alkotja — el sem képzelhető hasonló, az egyes korokban csak bizonyos fokig változó módszerek alkalmazása nélkül.

A következő fejezet („Az irodalmi nyelvi norma kiművelésének elvi kérdései az egykori körülmények és nézetek tükrében”. 228—303) ismét jóval túlmutat az irodalmi nyelv története érdeklődési körén: lényegében fölvezet a *nyelvművelés* indulását, s részletesen kifejti felvilágosodás kori kibontakozását, a politikai-társadalmi viszonyokkal való összefüggését, a német hatás kérdését stb. Részletes képet kapunk arról, hogy mi volt a korabeli vélemény az irodalmi nyelvi norma fejlesztéséről, a három táji nyelvváltozat (a nyugati, a középső és a keleti) értékéről stb. Benkő alapos kutatásainak eredményeképp szinte már itt bizonyosodott, hogy irodalmi nyelvünk alapja a Kassa—Sárospatak—Debrecen vidéki regionális köznyelv, a XVIII. század második felében ugyanis ennek a tekintélye messzemenően a legnagyobb.

„Az irodalmi nyelvi norma szilárdulásának gyakorlati színterei” c. fejezetben (304—363) a szerző azokat a tényezőket, eszközöket munkaterületeket vizsgálja, amelyek az irodalmi nyelvi norma szilárdulását elősegítették. Az irodalomtörténet kutatói számára is nagyon tanulságos az ún. írói társulásokkal s a közös jellegű kiadványokkal foglalkozó szakasz. Az előbbiben részleteiben is megismerkedünk a nyelvművelő szerepű társaság felállítására irányuló törekvésekkel, továbbá a létrejött írói csoportok jellegével, funkciójával, különösen kiemelve a levelezésnek — nem utolsósorban Kazinczy levelezésének a nyelvi kiegyenlítődesben betöltött szerepét. Az utóbb említett részben pedig valóságos hírlap- és folyóirat-történetet is kapunk, élesen megvilágítva a szerkesztők kiegyenlítő tevékenységét. Sorra veszi ezután a szerző a nyelvi szabályozás közvetlen eszközeit: a nyelvtanokat, a szótárakat, a prozódiai

vítát stb., itt meg szinte nyelvtudománytörténetet is nyújtva.

Az irodalmi nyelv legáltalánosabb kérdéseiből kiindulva és valamennyi számba vehető területét szigorú következetességgel feltárva, a szerző a VI. és a VII. fejezetben érkezik el az egyes írók és a felvilágosodás vizsgált szakaszának közvetlen nyelvi értékeléséhez. Nem kisebb kérdésre kapunk itt — a körülményeket mérlegelve bátran mondhatjuk — megnyugtató feleletet, mint arra, hogyan lehet felderíteni, hogy milyen volt az egyes írók beszélt nyelve és irodalmi nyelvi normaismerete, illetőleg hogy egy korszak írói milyen mértékben vitték előbbre az irodalmi nyelvet az egységesülés útján.

Benkő, „Az írók általános magatartása az irodalmi nyelvi norma alkalmazásában. c. fejezetben (364—417) tisztázza, hogy egy adott korban mi számít *normajelenségnek*. Szinkrón szempontból normajelenség az olyan nyelvi elem, amely: 1. a kor írásbeliségében többségben van a vele ellenkező megoldásokkal szemben, 2. a nyelvterület minden részéről származó íróknál megtalálható és 3. vele szemben nem áll olyan jelenség, amely a nyelvterület minden részéről származó íróknál meglenne. Normán kívüli, rendszerint provinciálisztikus eredetű és természetű jelenség minden olyan írásbeli megoldás, amely e három követelmény egyikét sem elégíti ki (377). A továbbiakban közvetlen fogódzók híján közvetettek (az írók nyilatkozatai, műveik nyelve, ún. nyelvi életrajzuk) együttes alkalmazásával sikerül a szerzőnek olyan módszert találnia, amellyel megnyugtatóan fel lehet deríteni az egyes írók beszélt nyelvét, illetőleg az irodalmi nyelvi normában való jártasságát.

Benkő alaposan végiggondolt eljárás módja körültekintő, gondos kutató munkája az utolsó fejezetben (Az irodalmi nyelvi norma az egyéni írásgyakorlat tükrében. 418—500) mutatja meg igazán a maga gyümölcsét. Azt, hogy csaknem 250 szerző mintegy 600 művében hogyan tükröződik a kor irodalmi nyelve, milyen mérvű bennük az egységre való törekvés. Az írók egyéni írásgyakorlatában fontos egyrészt nyelvük helyhez rögzítése, másrészt az irodalmi nyelvi normához való viszonyuk megállapítása és tipizálása. Az elsőt illetően Benkő négy típusot különböztet meg aszerint, hogy az írók a születési és tartózkodási helyükre vonatkozó adatok és a műveikben megmutatkozó nyelvallapot alapján biztosan vagy csak kevésbé biztosan számíthatók a nyugati, a középső vagy a keleti nyelvterülethez tartozónak. Az írók nyelvének a normához való viszonya tekintetében három fő-típust vesz fel aszerint, hogy az írói művekben az elsősorban „kulcs jellegű” nyelvi jelenségeken belül milyen a provinciáliszmusok és a normaelemek aránya: provinciális,

átmeneti és normatív nyelvi típust, s ezeken belül két-két altípust annak megfelelően, hogy az író a norma-, illetőleg a provinciális elemek használatában következetes-e, vagy inkább a következetlenség, felemáság jellemzi nyelvhasználatát. Ezután sorra veszi Benkő a nyugati, a középső és a keleti területhez tartozó szerzőket s abszolút számokban és százalékosan is kifejezve megállapítja, hogy ott hány író és hány mű képviseli az egyes típusokat. Az így kapott statikus képet dinamikussal is kiegészíti: évtizedekre bontva is bemutatja az egységesülés alakulását.

Ami most már a három területet illeti: Benkő vizsgálódásaiból kiténik, hogy az *ország középső területén* alakult ki a legtöbb kulcsjelenség normatív változata, s általában itt találjuk a legtöbb példát az irodalmi nyelvi normához való igazodásra. A nyugati területen az átmeneti típus az uralkodó, de a század végére itt is nő a normatív nyelvállapotot mutató művek száma. A leginkább provinciálisztikus jellegűnek a keleti terület mutatkozik.

A végső összegezés a tárgyalt korszakra vonatkozólag a következőket állapítja meg: „... a magyar irodalmi írásbeliségnek, formai tekintetben már valamivel több, mint egyharmada... irodalmi nyelvünk mai állapotával erősen megegyező képet mutat, jóval több mint egyharmada pedig legalábbis részben már elszakadt az erősebb táji nyelvi kötöttségektől... , míg az erősebben provinciális részleg az egész egykori írásbeliség egynegyed részét sem tölti be egészen” (496). Sokatmondó az is, hogy a kor 36 írójának gyakorlatában igazolható a normatív fejlődés. Végeredményben tehát elmondhatjuk, hogy az irodalmi nyelv a tárgyalt korban óriási fejlődésen ment keresztül: *mai irodalmi nyelvünk formai arculata lényegében már ekkor kialakult*.

Az irodalomtörténészek figyelmét az elmondottakon kívül még arra is fel kell hívunk, hogy Benkő kutatásai nyomán szinte új kép tárul elénk egyes írókról, költőkről (pl. Rájnisi Józsefről stb.), de sok vonással kiegészül az a kép is — különösen az írók nyelvét, stílusát illetően (nemcsak somnias megállapítások, hanem biztos adatok!) —, amelyet pl. Gvadányiról, Dugonicsról, Beszenyeiről, Virág Benedekről, Versegéről, Pálóczi Horváth Adámról stb. és sok kevésbé jelentős szerzőről, de még Kazinczyról, Kármánról vagy Csokonairól is eddig alkotunk. Igen hasznos továbbá mindaz, amit a korabeli folyóiratokról, (pl. a Mindenest Gyűjteményről stb.) olvashatunk. A szerző figyelmét nem kerüli el még az olyan látszólag kevésbé fontos jelenség vizsgálata sem, mint pl. a provinciáliszmus szerepe a rímekben (393—5), a hangegyformaságra való törekvés (395) stb. Igen kifejező és érdekes az ada-

toknak a statisztika segítségével történő bemutatása stb.

A kötet hatását két térképmelléklet és számos tábla teszi még teljesebbé. Az egyik térkép az írók, költők nyelvföldrajzi elhelyezkedését mutatja, a másik kitűnően áttekinthető helyzetképet ad arról, hogy az ország egyes területeihez tartozó írók milyen mértékben képviselik az irodalmi nyelvi normát. A táblákon levő képek egy-egy korabeli író, kéziratot, épületet stb. ábrázolnak.

A kötetben való tájékozódást nagyon megkönnyíti a feldolgozott forrásokot és a felhasznált szakirodalmat felsoroló pontos jegyzék, a külön névmutató és a részletes, jó áttekintést nyújtó tartalomjegyzék.

Végül: csak sajnálhatjuk — a Magyar Tudomány szemleírójával együtt —, hogy

hiányoznak az idegen nyelvi összefoglalók, pedig eltekintve a magyar irodalmi nyelv történetére vonatkozó új eredményektől, nemzetközi viszonylatban is igen figyelemre méltóak a szerzőnek az irodalmi nyelv általános kérdéseiről és kutatásának módszeréről írott fejtegetései.

*

A vonzó stílusban megírt tanulmány hasznos útmutatással fog szolgálni az irodalmi nyelv jövőendő kutatóinak, s csak érdeklődéssel várhatjuk a folytatását, a következő köteteket, amelyek az egyes nyelvi jelenségek felől mutatják be a kor irodalmi nyelvét, illetőleg a nyelv tartalmi kérdéseivel foglalkoznak.

Szathmári István

KORTÁRSÁK MÓRICZ ZSIGMONDRÓL. I. Tanulmányok és kritikák (1900—1919)

Összeállította és a jegyzeteket írta: Vargha Kálmán. Bp. 1958. Az MTA Irodalomtörténeti Intézete, 500 l.

A Móricz-irodalom jelentős állomásának tekintjük Vargha Kálmánnak, a körültekintő Móricz-kutatónak, ezt a gazdag és módszerére nézve úttörő jellegű gyűjteményét: a kortársak Móricz-képét a nagy író pályájának első szakaszáról. Ezt a szakaszt a gyűjtemény egy 1919 januárjában megjelent cikkel zárja le. A dátum valóban korszakot határol az író életében és életművében egyaránt. A következő kötet vagy kötetek a Móricz Zsigmond művészetéről szóló irodalmi kritikák és tanulmányok további sorát fogják közzélni, időrendben, 1944 ig. Így létrejö majd egy magyar író tekintélyes múzeuma, mely nemcsak a Móricz-életmű kulcsát jelenti majd mindenkinek, hanem értékes kútforrása lesz e század egész magyar irodalmi életének. Helyeseljük, hogy Vargha Kálmán csak a tanulmányokat és kritikákat gyűjtötte egybe s kihagyta a napisajtó romlandóbb anyagát, a riportokat, híreket, nyilatkozatokat és glosszákat. Gyűjtésének alapja Kozácsa Sándor ismert Móricz bibliográfiája volt, melyet Vargha Kálmán saját gyűjtésével egészített ki.

A Móricz-múzeum első köteténél megfigyelni az író határozott és magabiztos megjelenése irodalmunkban. Ismeretes, hogy Móricz későn jelentkezett, de a kritikai tükörkép tüstént a legnagyobb hatást mutatja. Móricz a teljesség igényével jó. Már hangvételeből is hiányzik a torzó félelem-érzete s egyszeri szava, annyi nagy magyar műsajátja. Még csak állatmeséit ismeri a kritika, de legelső bírálója, Elek Artúr, már a gyermekeknek szánt írásművekből, a hangból, a

jellemrajzolásai ötletből, az író biztos ösztönéből csodálatos pontossággal ezt állapítja meg: „Kedély, humor, önkéntelenség, a nyelv mélyreható ismerete, mindig bizonyosra menő művészi érzék, döcögés nélkül való elbeszélő tehetőség: ennyi kvalitás nem egy mesés-könyvre — egy egész írói pályára elég.” Ez a prófécia 1909-ből való. Még ennél is érdekesebb, hogy már 1900-ban, debreceni teológus korában, néhány rajz alapján (debreceni lapokban közölték azokat) egy helyi kritikus Dickenshez és Thackeray-hoz hasonlítja. S nem is az éretlenek s kezdők hangján, komoly megfontolt szókkal. Aztán kilenc évig nem fordul elő Móricz neve sajtónk könyvismertetései közt.

Kik vették észre s kik látták meg benne az onomódot a nagy író? Elek Artúr bátor biztatása után fél év múlva, 1909 júliusának végén jelenik meg Schöpflin Aladár cikke a Vasárnapi Újságban a Hét krajcárói. „A bravúr, amellyel mindig eltalálja, mit kell kimondani, mit elhallgatni, mit homályban hagyni s mit részletezni, legelsőrendű íróhoz méltó.” Így ír Schöpflin Aladár s ettől fogva több mint három évtizeden át tiszta szemmel kíséri Móricz írói munkásságát. Schöpflin írt róla a legtöbbet a kortársak közül, a maga nyugodt, egyszerű modorában, de mindig helyes — ma is helytálló — értékeléssel, kevés szóval, ám annál plasztikusabban. Majd minden Móricz-kötetről ő írt elsőnek, sose várta meg mások véleményét. Schöpflin az, aki a Sáraranyról beszámolván — 1911. január elsején, a Vasárnapi Újságban — megállapítja, hogy „a Sáraranyban irodalmunk érdekes fordulását véljük látni a nagyszabású társadalmi és emberábrázolás felé”. Schöpflin írja Móriczról az első összefoglaló tanulmányt is, még 1911 végén,